

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.4.15>

SAMOAKTUALIZACJA OSÓB O RÓŻNYM POZIOMIE SAMOROZWOJU

Olena Babchuk

*kandydat nauk psychologicznych, docent,
kierownik Katedry Pedagogiki Rodzinnej i Specjalnej oraz Psychologii
„Południowoukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia K.D. Uszyńskiego” (Odessa, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-5712-909X
e-mail: LBabchuk@gmail.com*

Kateryna Iovitsyna

*aspirantka Katedry Pedagogiki Rodzinnej i Specjalnej oraz Psychologii
„Południowoukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia K.D. Uszyńskiego” (Odessa, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0001-7936-5034
e-mail: katrin82@ukr.net*

Adnotacja. Rozważono zjawiska samoaktualizacji i samorozwoju osobowości oraz ich stosunek w zagranicznej i krajowej psychologii humanistycznej. W artykule przedstawiono wyniki teoretyczno-empirycznego badania cech związków między wskaźnikami samoaktualizacji osobowości a dyspozycyjnymi cechami samorozwoju osobowości oraz badania samoaktualizacji osób o różnym poziomie samorozwoju. Stwierdzono obecność licznych głównie pozytywnych powiązań między badanymi parametrami, co wskazuje na znaczenie dla samorozwoju takich cech psychologicznych, jak orientacje wartościowe i poczucie własnej wartości. Empirycznie wyróżnione grupy osób o wysokim i niskim poziomie samorozwoju osobowości. Stwierdzono, że osoby mające niski poziom samorozwoju różnią się od przedstawicieli o wysokim poziomie samorozwoju. Udowodniono, że samoaktualizująca się osobowość ma wysoki poziom samorozwoju.

Słowa kluczowe: samoaktualizacja osobowości, samorozwój osobowości, orientacje wartościowe, poczucie własnej wartości.

SELF-ACTUALIZATION OF PERSONS WITH DIFFERENT SELF-DEVELOPMENT

Olena Babchuk

*Candidate of Psychology, Associate Professor,
Head of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-5712-909X
e-mail: LBabchuk@gmail.com*

Kateryna Iovitsyna

*Graduate student of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-7936-5034
e-mail: katrin82@ukr.net*

Abstract. The phenomena of self-actualization and self-development of personality and their relation in foreign humanistic and domestic psychology are considered. The article presents the results of the theoretical and empirical study of the peculiarities of interconnections between indicators of self-actualization of personality and disposition characteristics of self-development of personality and research of self-actualization of persons with different levels of self-development. The presence of numerous substantial bonds between the studied parameters indicating the significance for self-development of such psychological qualities as valuable orientations and self-esteem are established. Empirically highlighted groups of people with high and low level of self-development of the individual. It is established that persons who have a low level of self-development differ from representatives having a high level of self-development. It is proved that the person who is self-actualized has a high level of self-development.

Key words: self-actualization of personality, self-development of personality, value orientation, self-esteem.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМОРОЗВИТКУ

Олена Бабчук

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського (Одеса, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-5712-909X
e-mail: LBabchuk@gmail.com

Катерина Іовіцина

аспірантка кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського (Одеса, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-7936-5034
e-mail: katrin82@ukr.net

Анотація. Розглянуто феномени самоактуалізації і саморозвитку особистості та їх співвідношення в зарубіжній гуманістичній та вітчизняній психології. У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язків між показниками самоактуалізації особистості і диспозиційними характеристиками саморозвитку особистості та дослідження самоактуалізації осіб із різним рівнем саморозвитку. Встановлено наявність численних переважно додатних зв'язків між досліджуваними параметрами, що вказують на значущість для саморозвитку таких психологічних якостей, як ціннісні орієнтації та самоповага. Емпірично виділені групи осіб із високим та низьким рівнем саморозвитку особистості. Встановлено, що особи, які мають низький рівень саморозвитку, відрізняються від представників, що мають високий рівень саморозвитку. Доведено, що особистість, яка самоактуалізується, має високий рівень саморозвитку.

Ключові слова: самоактуалізація особистості, саморозвиток особистості, ціннісні орієнтації, самоповага.

Вступ. Проблема саморозвитку і самоактуалізації особистості для сучасної людини, що прагне до успішності в усіх сферах життя та внутрішньої гармонії, є дуже важливою і набуває все більшої актуальності. У науковій теорії та практиці проблема самоактуалізації особистості – одна з найбільш складних, багатоаспектних та суперечливих. Дотепер ще не встановлено єдиного уявлення про самоактуалізацію особистості. Прагнення до самоактуалізації та саморозвитку є одним із важливих потреб людського існування.

Основна частина. Метою нашого емпіричного дослідження стало вивчення особливостей взаємозв'язків між показниками самоактуалізації та диспозиційними характеристиками саморозвитку особистості, а також вивчення особливостей самоактуалізації осіб із різним рівнем саморозвитку.

Феномен саморозвитку тісно пов'язаний із поняттям самоактуалізації особистості. Нерідко ці поняття ототожнюються. У зв'язку з наявною невизначеністю в цьому плані звернемося до феномену саморозвитку і визначення його місця у проблемі самоактуалізації.

Самоактуалізація, на думку деяких дослідників (Є.Є. Вахромов, Л.О. Коростильова, В.Г. Маралов та інші), є вищою формою саморозвитку і охоплює деякою мірою дві попередні форми (самовдосконалення і самореалізація), особливо форму самовдосконалення, має багато в чому спільні з нею цілі і мотиви. А відмінність самоактуалізації від попередніх форм полягає в тому, що тут актуалізуються вищі смислові мотиви поведінки і життя людини (Кузікова, 2012).

Термін «самоактуалізація» асоціюється передусім із дослідженнями А. Маслоу, який заклав основні принципи гуманістичної психології. На думку А. Маслоу, потреби більш високих рівнів можуть бути задоволені тільки після задоволення потреб нижчих рівнів. Отже, реалізація потреби людини в самоактуалізації можлива тільки після задоволення потреб фізіологічних, у безпеці, у любові, прихильності та приналежності до певної соціальної групи, у повазі та визнанні (Маслоу, 1999; Маслоу, 2003). Тобто А. Маслоу визначає самоактуалізацію як бажання людини стати тим, ким вона може стати, тобто досягти вершини свого потенціалу. Саморозвиток – це безперервний процес розвитку потенційних можливостей людини (Хьелл, 1997: 391).

У рамках гуманістичної психології було сформульовано низку рекомендацій для здійснення людиною власної самоактуалізації. До них можуть бути віднесені: самосвідомість, адекватна самооцінка і самоприйняття; відмова від маніпуляцій і зайвих психологічних захистів; вибір шляху власного особистісного зростання; прагнення до відповідальної свободи і незалежності вчинків і суджень; довіра собі; систематична робота із самоактуалізації та створення умов для самовияву тощо. Водночас практично всі вчені сходяться на думці, що головний шлях до самоактуалізації лежить через усвідомлення себе, своєї сутності та призначення.

К. Роджерс уважав прагнення до самоактуалізації уродженим і розглядав як «центральне джерело енергії в організмі людини» (Роджерс, 2001: 123). На думку психолога, тенденція актуалізації націлена не стільки на збереження життєвих процесів і пошук комфортного стану, скільки на підвищення напруги, на потребу

саморозвитку. К. Роджерс бачить структуру процесу самоактуалізації в послідовності здійснення таких етапів: усвідомлення – адекватність – активність (Роджерс, 2001).

К. Роджерс запропонував характеристики особистості, що повноцінно функціонує, а саме відкритість переживань (здатність чути себе, свої переживання, почуття й думки), екзистенційний спосіб життя (тенденція жити повно й насичено в кожен момент свого життя), організмична довіра (здатність приймати свої внутрішні відчуття й орієнтуватися під час вибору поведінки на них, а не на зовнішні обставини), емпірична свобода і внутрішній локус контролю (здатність робити вільний і відповідальний вибір), креативність (здатність творити свій власний світ) (Роджерс, 2001).

Засновник логотерапії В. Франкл уважав, що рушійною силою людської поведінки і розвитку особистості є пошук сенсу життя, що має здійснюватися конкретною людиною за її власною потребою. Прагнення до сенсу є природженою мотиваційною тенденцією, яка властива всім людям та спонукає їх до розвитку. Автор вважає, що свідомість життя досягається шляхом реалізації трьох видів цінностей: цінності творчості, цінності переживання, цінності відносин (Франкл, 2004). Згідно з поглядами В. Франкла, людина вільна знайти та реалізувати сенс життя, бо має здатність до самотрансценденції, тобто можливість вийти за межі самої себе, піднятися над ситуацією й досягнути сенс життя.

Узагальнення ідей А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла й інших психологів-гуманістів дозволяє виділити такі позиції, принципи для розуміння сутності самоактуалізації: 1) людина як особистість унікальна і є найвищою цінністю; 2) будь-яка людина вроджено здатна і мотивована до безперервного саморозвитку й актуалізації; 3) особистість існує в безперервному процесі постановки і досягнення цілей, які постійно ускладнюються; 4) кожна людина має право вільно розвиватися і проявляти свої здібності; 5) більш значущі для розвитку особистості внутрішні стимули, ніж зовнішні; 6) керує поведінкою особистості потреба в актуалізації; 7) людина оцінює досвід на основі тенденції до самоактуалізації (Рыбакова, 2015).

У передмові до самоактуалізаційного тесту (далі – САТ), який ми будемо використовувати в нашому дослідженні, Л.Я. Гозман, М.В. Кроз, М.В. Латинська зазначають, що поняття самоактуалізації синтетичне, воно включає в себе всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всіх її можливостей, адекватне сприйняття навколишнього світу і свого місця в ньому, багатство емоційного і духовного життя, високий рівень здоров'я і моральності (Гозман, 1995: 43).

В Україні найбільш фундаментальними дослідженнями саморозвитку та самоактуалізації особистості є концепції І.Д. Беха, М.І. Боришевського, С.Б. Кузікової, С.Д. Максименка, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко й інших, у яких самоактуалізація розглядається як проблема становлення особистості, а також вивчається у взаємозв'язку із процесами самореалізації та саморозвитку особистості.

І.Д. Бех, зазначає, що саморозвиток є необхідною умовою самореалізації особистості, самозміною суб'єкта в напрямі свого Я-ідеального, яке виникає під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Учений наголошує на індивідуальній його складовій частині, яка розгортається у внутрішньому плані особистості (Бех, 2009).

Академік С.Д. Максименко зазначає, що сучасна «психологія не має теорії розвитку цілісної особистості через один суттєвий момент: втрачена «третя складова частина розвитку, а саме – саморозвиток» (Максименко, 2007: 105). У цьому плані він спирається на відповідні положення Г.С. Костюка (про «саморух»), В.І. Слободчикова і Є.І. Ісаєва (про «саморозвиток» суб'єкта свого власного життя) тощо. А це ставить принципове питання про витоки, рушійні сили саморозвитку цілісної особистості. Здійснений С.Д. Максименком усебічний поглиблений аналіз людського існування, а також численних теоретичних уявлень про нього дозволяє визначитись у цьому аспекті: витоком саморозвитку (а отже, і особистості загалом) є потреба як енергетично-інформаційна сутнісна якість, що забезпечує експансію життя в онто- і філогенезі. Саме потреба, як наголошує С.Д. Максименко, виступає як єдина вихідна інтенційна сила, «діяльність» якої запускає складну систему «особистість» і забезпечує її розвиток як саморозвиток (Максименко, 2007).

Саморозвиток будемо розглядати згідно з визначенням, що запропоноване С.Б. Кузіковою, як прогресивний, усвідомлений і керований процес особистісних змін, особистісного зростання (Кузікова, 2010). У структурі саморозвитку особистості автором виділяються такі показники: потреба в саморозвитку (потреба в самовдосконаленні, особистісному зростанні, усвідомленому самотворенні, відкритість, інтерес до навколишнього, внутрішнього світу свого й інших людей, повнота і насиченість життя, потреба в експансії – розширенні світу, опанування його), умови саморозвитку (автономність, позитивне самосприйняття, сила, зрілість Я, визначеність у цілях, активні життєві стратегії, сприйнятливість (толерантність) до нового), механізми (функціональні засоби) саморозвитку (самопізнання як прагнення до автентичності, самоаналіз (рефлексія), усвідомлення розбіжності між реальним і бажаним Я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення) (Кузікова, 2010).

Методи дослідження. Емпіричне дослідження проводилося у три етапи: підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний. Для діагностики особливостей самоактуалізації використаний «Самоактуалізаційний тест – САТ» (в адаптації Ю.Є. Альошиної, Л.Я. Гозмана, М.В. Загіки та М.В. Кроза), для вивчення саморозвитку особистості – методика «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» С.Б. Кузікової. У дослідженні взяли участь студенти факультету дошкільної педагогіки і психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (79 осіб). Кількісний аналіз отриманих у процесі діагностики емпіричних даних виконаний за методом бісеріальної кореляції за Пірсоном за допомогою статистичної програми SPSS 16.0 for Windows.

Результати та їх обговорення. Кореляційний аналіз, виконаний на основі первинних результатів усієї вибірки, свідчить про наявність широкого кола статистично значущих взаємозв'язків між більшістю показників самоактуалізації та показників саморозвитку. У таблиці 1 викладено значущі коефіцієнти кореляції між показниками самоактуалізації та показниками саморозвитку.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками самоактуалізації та саморозвитку

Показники самоактуалізації	Показники саморозвитку особистості			
	ПС	УС	МС	ЗП
П		352**	-438**	
ЦО	310**	606**		437**
ГП			-384**	
Сп		312**		
Сап	228*	470**		292**
Спр			-481**	
Син		314**		271*
ПА		298**	-261*	
К			-480**	

Примітка: 1) нулі та коми не вказані; 2) позначка «*» – кореляція значуща на рівні $p \leq 0,05$; позначка «**» – кореляція значуща на рівні $p \leq 0,01$; 3) умовні скорочення показників самоактуалізації (тут і далі): П – шкала підтримки; ЦО – шкала ціннісної орієнтації; ГП – шкала гнучкості поведінки; Сп – шкала спонтанності; Сап – шкала самоповаги; Спр – шкала самоприйняття; Син – шкала синергії; ПА – шкала прийняття агресії; К – шкала контактності; 4) умовні показники саморозвитку особистості: ПС – потреба в саморозвитку; УС – умови саморозвитку; МС – механізми саморозвитку; ЗП – загальний показник саморозвитку.

Аналіз таблиці показує, що показники самоактуалізації виявили значущі кореляційні зв'язки з показниками саморозвитку особистості. Так, показник потреби в саморозвитку (далі – ПС) додатно корелює з показниками ціннісної орієнтації (далі – ЦО) ($p \leq 0,01$) та самоповаги (далі – Сап) ($p \leq 0,05$). Тобто потреба в самовдосконаленні, особистісному зростанні, інтерес до внутрішнього та зовнішнього світів притаманні особистостям, які поділяють цінності та цінують свої чесноти, позитивні якості характеру, поважають самих себе за них.

Показник умови в саморозвитку (далі – УС) виявив додатні зв'язки з показниками підтримки (далі – П), ціннісної орієнтації (далі – ЦО), спонтанності (далі – Сп), самоповаги (Сап), синергії (далі – Син) та прийняття агресії (далі – ПА) ($p \leq 0,01$). Ці факти вказують на значущість для автономності позитивного самоприйняття, зрілості Я, визначеності в цілях, активних життєвих стратегій, сприйнятливості / толерантності до нового таких психологічних якостей, як ціннісні орієнтації, здатність особистості спонтанно й безпосередньо виражати свої почуття, здатність цінувати свої чесноти та поважати себе, здатність особистості до цілісного сприйняття світу та людей, до розуміння взаємозв'язку протилежностей, здатність приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природні прояви людської природи. Можемо припустити, що всі вони демонструють те, що процес саморозвитку безпосередньо залежить від їхньої наявності в людині.

Показник механізмів / функціональних засобів саморозвитку (далі – МС) від'ємно корелює з таким показниками, як підтримка (П), гнучкість поведінки (далі – ГП), самоприйняття (далі – Спр), контактність (далі – К) ($p \leq 0,01$), прийняття агресії (ПА) ($p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що чим більш виражені ці показники самоактуалізації особистості, тим нижчі показники механізмів саморозвитку, а саме самопізнання (прагнення до автентичності), самоаналіз, усвідомлення розбіжності між реальним і бажаним Я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції і самотворення.

Загальний показник саморозвитку (далі – ЗП) додатно корелює з показниками ціннісної орієнтації (ЦО), самоповаги (Сап) ($p \leq 0,01$) та синергії ($p \leq 0,05$).

Отже, проведений кореляційний аналіз дає можливість засвідчити узгодженість між ознаками саморозвитку та самоактуалізації особистості. Найбільше значення для прояву саморозвитку мають цінності, притаманні особистості, яка самоактуалізується, та здатність особистості цінувати свої чесноти, позитивні якості характеру, поважати саму себе за них.

Проведений кореляційний аналіз дозволив перейти до наступного етапу дослідження. За допомогою методу «асів» ми визначили серед досліджуваних групи осіб із високим (четвертий квартиль розподілу) та низьким (перший квартиль розподілу) значенням загального показника саморозвитку. На рис. 1 представлено профілі показників самоактуалізації осіб із високим (далі – Зп+) та низьким (далі – Зп-) рівнем саморозвитку.

Візуальний аналіз профілів наочно демонструє відмінності в конфігурації графіків і розташуванні показників самоактуалізації двох груп осіб із різним рівнем саморозвитку щодо середньоарифметичної лінії ряду. Як бачимо, між профілями самоактуалізації представників обох груп Зп+ (високий рівень саморозвитку) та Зп- (низький рівень саморозвитку) виявлено значущі відмінності за показниками шкали ціннісної орієнтації (ЦО) і шкали самоповаги (Сап).

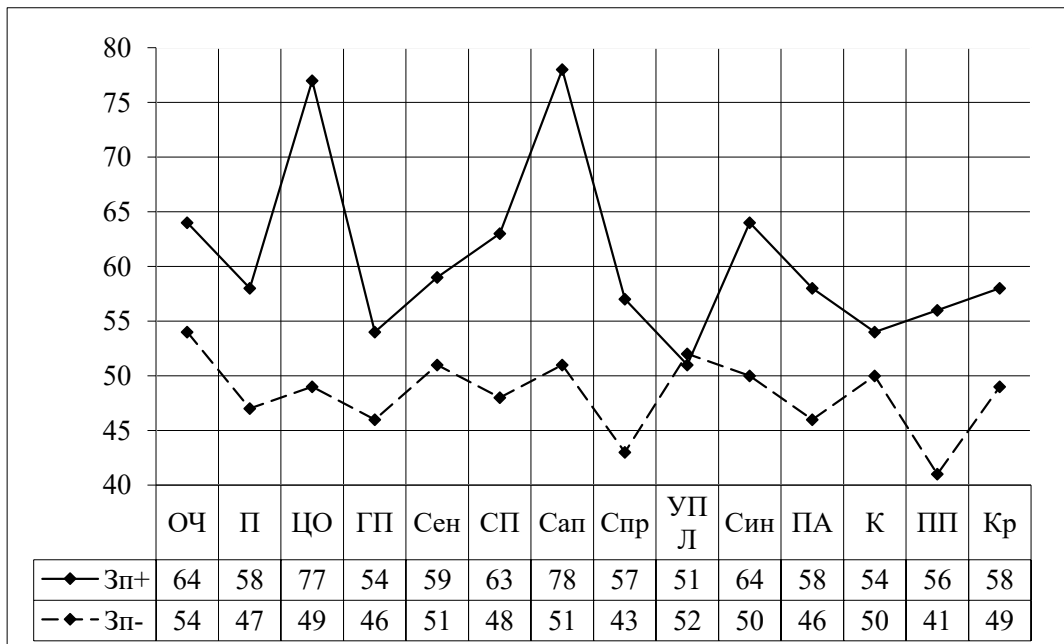

Рис. 1. Профілі самоактуалізації осіб із різним рівнем саморозвитку

Профіль показників самоактуалізації осіб із високим рівнем саморозвитку визначається високими значеннями показників: шкал ціннісної орієнтації (ЦО), самоповаги (Сап) та низьким значенням показника уявлень про природу людини (далі – УПЛ). Профіль показників самоактуалізації групи осіб із низьким рівнем саморозвитку характеризується сукупністю показників, які перебувають у межах статистичної норми, окрім показника пізнавальних потреб (ПП) – нижче середньої лінії ряду, показників шкал очікування в часі (далі – ОЧ) та самоповаги (Сап), які перебувають вище середньої лінії ряду.

За результатами статистичних даних профілів встановлено, що психологічні особливості самоактуалізації осіб із високим рівнем саморозвитку характеризуються здатністю людей жити справжнім, відчувати нерозривність минулого, теперішнього та майбутнього (бачити своє життя цілісним), бути відносно незалежними у своїх вчинках; вони прагнуть керуватися в житті власними цілями, переконаннями, настановами та принципами, що не означає ворожості до оточення і конфронтації із груповими нормами. Вони досить вільні у виборі, рідко підпадають під зовнішній вплив, мають високі ціннісні орієнтації. Також такі особи добре усвідомлюють та можуть досить вільно виражати свої потреби та почуття. Вони здатні високо цінувати свої чесноти, позитивні якості характеру та поважати самих себе за них, здатні до цілісного сприйняття світу та людей, до розуміння взаємозв'язку протилежностей, досить легко приймають своє роздратування, гнів і агресивність як природні прояви людської природи (звісно, тут не йдеться про виправдання своєї антисоціальної поведінки). Мають досить високе прагнення до набуття знань про навколишній світ та творчу спрямованість.

Психологічні особливості самоактуалізації осіб із низьким рівнем саморозвитку характеризуються високим ступенем залежності, конформності, несамостійністю («зовні керована» особистість), не досить поділяють цінності, які притаманні особистості, яка самоактуалізується. Вони можуть боятися поводитися природно й розкуто, демонструвати навколишнім свої емоції, мають знижене прийняття себе такими, якими вони є, не мають високого прагнення до набуття знань про навколишній світ.

Висновки. Отже, отримані та проаналізовані результати проведеного дослідження показали відмінності між показниками самоактуалізації осіб із високим та низьким саморозвитком особистості. Найбільш відрізняються показники ціннісних орієнтацій та самоповаги в обох групах, що є дуже важливим для подальшого вивчення саме ціннісних параметрів саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2009. 248 с.
2. Гозман Л.Я., Кроз М.В., Латинская М.В. Самоактуализационный тест. Москва, 1995. 44 с.
3. Кузікова С.Б., Кузіков Б.О. Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Георгія Сікорського»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2010. Вип. 2. С. 106–112.
4. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Суми : МакДен, 2012. 410 с.
5. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості : підручник. Київ : ТОВ «КММ», 2007. 296 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 351 с.

7. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Москва : Смысл, 1999. 423 с.
8. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. Москва : Эксмо-Пресс, 2001. 416 с.
9. Рыбакова Н.А. Сущность самоактуализации педагога с позиций гуманистического подхода. *Человек и культура*. 2015. № 2. С. 42–51. DOI: 10.7256/2070-8955.2015.8.15999.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Просвещение, 2004. 256 с.
11. Хелл Л., Зиглер Д. Теории личности : Основные положения, исследования и применение. Санкт-Петербург : Питер-Пресс, 1997. 608 с.

References:

1. Bekh I.D. (2009). *Psykholohichni dzherela vykhovnoi maisternosti: navchalnyi posibnyk* [Psychological sources of educational skill: a manual]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
2. Gozman L.Ia. (1995). *Samoaktualizatsionnyi test* [Self-actualization test]. L.Ia. Gozman, M.V. Kroz, M.V. Latinskaia. M. [in Russian].
3. Kuzikova, S.B. (2010). *Konstruiuvannia metodyky doslidzhennia samorozvytku osobystosti* [Construction of a methodology for studying self-development of personality]. S.B. Kuzikova, B.O. Kuzikov. *Visnyk NTUU "KPI". Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika*, issue 2, pp. 106–112 [in Ukrainian].
4. Kuzikova, S.B. (2012). *Psykholohichni osnovy stanovlennia subiekta samorozvytku v yunatskomu vitsi* [Psychological foundations for the formation of a self-development subject in the youthful age]. Svitlana Borysivna Kuzikova. Sumy: MakDen [in Ukrainian].
5. Maksymenko S.D., Maksymenko K.S., Papucha M.V. (2007). *Psyhologiya osobystosti* [Psychology of personality]. Pidruchnyk. K.: TOV KMM [in Ukrainian].
6. Maslou A. (2003). *Motivatsiya i lichnost* [Motivation and personality]. SPb.: Piter [in Russian].
7. Maslou A. (1999). *Novye rubezhi chelovecheskoi prirody* [New rubles of personality]. M.: Smysl [in Russian].
8. Rodzhers K. (2001). *Stanovlenie lichnosti. Vzgliad na psikhoterapiiu* [Constitution of licens. View in psychotherapy]. M.: Izd-vo "Eksmo-Press" [in Russian].
9. Rybakova N.A. (2015). *Sushchnost' samoaktualizatsii pedagoga s pozitsii gumanisticheskogo podkhoda* [Sasurity of self-actualization of the teacher with position of humanist hiking]. *Chelovek i kul'tura*, issue № 2, pp. 42–51. DOI: 10.7256/2070-8955.2015.8.15999 [in Russian].
10. Frankl V. (2004). *Chelovek v poiskakh smysla* [Man's search of meaning]. M.: Prosveshchenie [in Russian].
11. Khell L. (1997). *Teorii lichnosti (Osnovnye polozheniia, issledovaniia i primeneniie)* [Personality theories (main provisions, research and application)]. L. Khell, D. Zigler. Sankt-Peterburg: Piter Press [in Russian].